

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNIVERSİTETİ

HUMANİTAR ELMLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Ali məktəblərətəsi
elmi məqalələr məcmuəsi

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ИЗУЧЕНИЯ
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
Межвузовский сборник
научных статей

THE ACTUAL PROBLEMS
OF STUDY
OF HUMANITIES

Interuniversity collection
of scientific articles

Bakı
2007

Redaksiya heyeti:

ped. elm. dok., prof. Abbasov A.N., filol. elm. dok., prof. Ağayev Z.A., tarix elm. dok., prof. İbrahimli F.F., ped. elm. dok., prof. Əhmədov B.B., filol. elm. dok., prof. Hacıyev A.A., filol. elm. dok., prof. Məmmədli A.M., filol. elm. dok., prof. Qasımov M.Q., fəlsəfə elm. dok., prof. Məmmədov C.R., psichol. elm. dok., prof. Novruzlu İ.M., filol. elm. nam. Carçıyeva İ.M., ped. elm. nam., dos. Alxasov Y.K., filol. elm. nam., dos. Məmmədov N.Ş., ped. elm. nam., dos. Samedov O.Ə.

Buraxılışın məsul filologiya elmləri doktoru, prof. Cəfərov T.H.

Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. All məktəblərərəsi elmi məqalələr məcmuəsi. VII buraxılış. – Bakı: Mütərcim, 2007. – 336 səh.

Elmi məqalələr məcmuəsi 1997-ci ildən nəşr olunur. Məcmuəyə dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, psixologiya, fəlsəfə, pedaqogika və ictimai elmlərin aktual problemlərinə dair məqalələr daxil edilmişdir.

Редакционная коллегия:

док. пед. н., проф. Аббасов А.Н., док. филол. н., проф. Агаев З.А., док. ист. н., проф. Ибрагимли Ф.Ф., док. пед. н., проф. Ахмедов Б.А., док. филол. н., проф. Гаджиев А.А., док. филол. н., проф. Мамедли А.М., док. филол. н., проф. Коджаев М.К., док. филос. н., проф. Мамедов Дж.Р., док. психол. н., проф. Новрузлу И.М., канд. фил. н. Джарчиева И.М., канд. пед. н., доц. Алхасов Я.К., канд. филол. н., доц. Мамедов Н.Ш., канд. пед. н., доц. Самедов О.А.

Ответственный за выпуск: доктор филологических наук, проф. Джагаров Т.Г.

Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Межвузовский сборник научных статей. VII выпуск. - Баку: Мугарджим, 2007. - 336 стр.

Данный сборник научных статей издается с 1997 года. В сборник входят статьи по актуальным проблемам языкоznания, литературоведения, психологии, философии, педагогики и общественных наук.

Editorial board:

Doc. of ped. sciences, prof. Abbasov A.N., doc. of philol. sciences, prof. Agayev Z.A., doc. of hist. sciences, prof. İbrahimli F.F., doc. of ped. sciences, prof. Akhmedov B.A., doc. of philol. sciences, prof. Hadjiyev A.A., doc. of philol. sciences, prof. Mamedli A.M., doc. of philol. sciences, prof. Godjayed M.G., doc. of philos. sciences, prof. Mammadov J.R., doc. of psychol. sciences, prof. Novruzlu I.M., cand. of philol. sciences Jarchieva I.M., cand. of ped. sciences, senior lecturer Alxasov Y.K., cand. of philol. sciences, senior lecturer Mamedov N.Sh., cand. of ped. sciences, senior lecturer Samedov O.A.

Responsible for the issue: doctor of philological sciences, prof. Jafarov T.H.

The actual problems of study of humanities. Interuniversity collection of scientific articles. VII issue. - Baku: Mutardjim, 2007. - 336 p.

Interuniversity collection of scientific articles is published from 1997. There are included the articles about actual problems of linguistics, history of literature, psychology, pedagogic, philosophy and social sciences in the collection.

İ.E. QULİYEV

Bakı Slavyan Universiteti

räyçi: professor Q.S. Kazimov

(BSU-nun türkologiya kafedrasının 16.10.2007-ci il tarixli iclasının çıxarışı (pr. № 3))

QAZI BÜRHAÑEÐDİNİN DİLINDƏ MÜBTƏDA VƏ XƏBƏR BUDAQ CÜMLƏLİ TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏR

Mübtəda budaq cümləsi baş cümlənin işaret evezliyi ilə ifadə olunan və ya qelib söz şəklində təsəvvür edilən mübtədasını izah edib aydınlaşdırmaq üçün işlədirilir (5, s. 328).

Baş və budaq cümlənin yerinə, bağlayıcı vasitələrə və aktuallaşdırma üsullarına görə mübtəda budaq cümləsinin iki tipi vardır (1, s. 337; 5, s. 329). Bunların hər ikisine Qazi Bürhanəddinin dilində rast gəlmək mümkündür.

I tip. Baş cümlə evvəl, budaq cümlə sonra işlənir. Budaq cümlə baş cümləyə eksəren *ki/kim* bağlayıcısı, bəzən də yalnız intonasiya ilə bağlanır.

Baş cümlədə mübtəda budaq cümləsinin yerliyinin – qelib sözün olub-olmamasına görə bu tipin özünü də iki növə ayırmış olar:

1. Baş cümlədə mübtəda vəzifəsində qelib söz işlənir. Məsələn:

Rövşən idi bu kim, yüzin sevər idüm qədimdən,

Şimdi bizüm bu dəvimüz bürhanə irdi, şükr ana! (2, s. 121) və s.

2. Qelib söz işlədilmir, ona görə də baş cümlə mübtədasız yarımcıq cümle şəklinde formalasılır. Bu cür cümlelər Q.Bürhanəddinin dilində daha çox işlənmişdir. Məsələn:

Ləbi ki qana gəlüpdür yüregümün qanına,

Rəva durur ki, cigərim qanına ol qanə. (2, s. 75)

Nə haldur ki, gözün fitnə qapusun açmış,

Dilün xəlayiqə rəhm evini mühəccər idər. (2, s. 76)

Zəmanlardur geçər eşqüm sənün hüsnünlə sərtayı,

Əsirünəm, həqirünəm, mütəm, hərçi fermayı (2, s. 457) və s.

Mübtəda budaq cümləsinin bu növündə bəzən baş cümlənin sonunda -*mi* sual şəkilçisi də işlənir. Lakin həmin şəkilçi bağlayıcı vasitə olmayıb, sual məqsədile işlədirilir və belə cümlelərdə, qayda üzrə, budaq cümlə baş cümləyə ya yalnız intonasiya ilə, yaxud da *ki* bağlayıcısı ilə bağlanır. Məsələn:

Dəm degülmə ki, sərv bara gələ,

Yarun ince beli kənara gələ. (2, s. 72)

Dilüm qanı ki, deyəm qanı içdüğün dilümün,

Rəvamıdur ki, ləbün saldı işbu hala dili. (2, s. 112)

Sehrmiydi ləbündə gördüm qan,

Aşkara, şəha, qızıl yağışın (2, s. 78) və s.

«Baş cümlə+budaq cümlə» quruluşlu mübtəda budaq cümləli tabeli mürekkeb cümlelərdə baş və budaq cümlə öz yerini dəyişə – inversiyaya uğraya bilir. Qazi Bürhanəddinin dilində də tərefləri inversiyaya uğramış mübtəda budaq cümləli tabeli mürekkeb cümlelərə rast gəlirik. Məsələn:

Sərvün sala özgə kişiyyə sayə rəvəmi,

Gün ki keçə sənsüz ömürə sayə rəvəmi. (2, s. 322)

Zülfün ilə cəmalüni buriyəsin rəvamıdur (2, s. 498) və s.

Bu quruluşda olan mübtəda budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin bir qrupunda baş cümle zaman məzmununa malik olur. Məsələn:

Saçın hindində bu canum zəmandur ki, müsafirdür,

Bəgüm, xoş saxlagıl ani, anun üçün ki, çü çindür. (2, s. 115)

Əmərsə tifli can nola ləbündən Zəmanlardur ki, eşq ilə məndi (2, s. 483) və s.

Müasir dildən fərqli olaraq, xəbərlə ki bağlayıcının arasına başqa sözlərin daxil olduğuna təsadüf edirik. Məsələn:

Ay ilə günəşi səni görəli görməmişəm,

Sən rəva olamı hər gecə ki yıldız görəsin (2, s. 369) və s.

II tip. Mübtəda budaq cümləsinin bu tipində budaq cümle baş cümlədən əvvəl işlənir və ona bağlayıcı sözlərle bağlanır. Qazi Bürhanəddinin dilində de «budaq cümle+baş cümle» quruluşlu mübtəda budaq cümləsi baş cümle ilə *kim, hər kim, nə, hər nə* və s. bağlayıcı sözlər vasitəsi ilə əlaqələnmişdir. Məsələn: Bağdadını *kim* viran qila bilür,

Ol yenə bu viranı Bağdad qilur. (2, s. 621)

Oturub cəm içən yarənlərdür,

Kim buni bilür isə, ərənlərdür. (2, s. 623)

Əzəldə həq nə yazmış isə bolur,

Göz nəni ki görecək isə görür. (2, s. 614)

Olmaya ödürüməyən sənə nəfsin,

Kim ki şəhidün olur isə ola gəzi. (2, s. 49)

Hər nə ki hökm etmiş idı gəldi basuma,

Sübhi-əzəldən bərə bu məlhameyi-esq. (2, s. 60)

Hər kim ki səni sevər səndən aparur bir xət,

Bana dəxi gərəkdür nazir degüləm axır (2, s. 132) və s.

Mübtəda budaq cümləsinin II tipindən behs edən professor Q.Kazimov yazır ki, bağlayıcı sözlərə müvafiq olaraq, baş cümlədə mübtəda vəzifəsində qarşılıq bildirən *o* sözü (bəzən də *bu* sözü) olur və budaq cümle vasitəsilə izah edilir. (5, s. 334) Şairin dilində də bu xüsusiyyətə rast gəlirik. Məsələn:

Hər kim ki yaxılmaya bir güneşin odında,

Bir quzda yata qar tek səyvana geliməz ol. (2, s. 189)

Nə ki zülfündə gündüzin gördüm,

Ol gözümə bu gecə xab olısar. (2, s. 525)

Kimün ki ola cismində can dirivü eql ölü,

Oynayan ilə canın meydana geliməz ol. (2, s. 189)

Kimdə ki ola biliş qapunda yazılır qul,

Bilişi bulımayan biganə geliməz ol (2, s. 90) və s.

M.Şirəliyev göstərir ki, tabeli mürəkkəb cümlənin komponentlərinin bir-biri ilə bağlanmasında şəkilçilərdən və ədatlardan da istifadə edilir. Bunlardan *-sa/-sə* (*isə*) ədati təkcə şərt deyil, mübtəda, tamamlıq, zaman, kəmiyyət, terz, yer, müayiye, qarşılaşdırma və qoşulma budaq cümlələrinin də baş cümləyə bağlanmasına xidmət edir (9, s. 387).

-Sa, -sə şəkilçili budaq cümlələr baş cümlədən əvvəl işlənməklə mübtəda budaq cümlələrinin təşkilində müəyyən rol oynayır. Bu cür budaq cümle ümumilik, baş cümle isə konkretlik bildirir (1, s. 342).

Türkmen dilçisi N.Nartiyev yazır ki, budaq cümlənin analitik-sintetik və sintetik üsulla baş cümləyə bağlanmasından sohbət gedərkən *felin -sa, -sə* şəkilçili şərt forması üzərində xüsusi dayanmaq lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu şəkilçinin köməyi ilə və analitik əlaqə vasitələri əsasında müasir turkmen dilində II tip mübtəda, xəbər, təyin,

tamamlıq, zaman, yer, şərt, güzəşt, ölçü və dərəcə, müqayisə-qarşılaşdırma budaq cümlələri baş cümlə ilə bağlanır (10, s. 27).

E.A.Qrunina -sa şəkilçili mübtəda budaq cümləsinin müeyyənleşdirilməsi amillərindən birini xəberle mübtəda arasında olan korrelyativ əlaqənin mövcudluğunda görür (7, s. 137-139). Bu, əslində budaq cümlələrin hamısına şamil edile bilər.

M.Musayev bu tip mübtəda budaq cümləsinin asılı hissəsinin öndə, əsas komponentinin isə sonda işləndiyini göstərərək yazar ki, əsas komponentdə mübtədanın qəlibi kimi şəxs və ya işaret əvəzliyi işlənir, yaxud da nəzərdə tutulur. Asılı hissə əsas komponentin əvəzliklə ifadə olunmuş mübtədasını tamamlayır və onun xəbəri -sa, -sə şəkilçisi ilə bitir (8, s. 30).

Qazi Bürhanəddinin dilində *isə* şəkilçisi mübtəda budaq cümləsinin baş cümlə ilə əlaqələndirməkdə böyük rol oynayır. Məsələn:

Könül topını saldum çövkanına zülfünün,

Kimün var isə eşqi uşda, gələ meydana. (2, s. 332)

Qılıc yalın verəli əlümə əli, vəli,

Kimə ələst dedüm isə bana dedi, bəli. (2, s. 155)

Müasir Azərbaycan dilində belə bir qayda var ki, bu cür cümlələrdə bağlayıcı sözlərle yanaşı, *ki* ədatından istifadə olunur. Müasir dildə bağlayıcı söz *ki* ədati ilə işləndikdə budaq cümlənin sonunda -sa, -sə olmaz, budaq cümlənin sonunda -sa, -sə olduqda *ki* ədatı işlənməz. Maraqlı cəhət də burasındadır ki, Qazi Bürhanəddinin dilində bu qaydanın pozulduğu hallar, yəni *ki* ədatı ilə -sa şəkilçisinin eyni zamanda işlənməsi hələ, demək olar ki, norma halını almışdır. Məsələn:

Görəli şol bütü-çini yeqin oldı ki, *hər kim ki*,

Xəbər verürsə Manı nəqşinün vəsfini çin söylər. (2, s. 411)

Əqlü dil ilə canü tənüm ana fədadur,

Yarun yoluna hər nə ki, gedər isə yetməz. (2, s. 495)

Fərrux ruxunu kim ki sabahın görür isə,

• *Mal ola ədusivü mübarək ola hali.* (2, s. 485)

Hic kişiðan eşqə inkar olmadı,

Kim ki bazar isə,izar olmadı. (2, s. 323)

Dün gece yüzüm basa, gözə gəldi xəyalıñ,

Səndən bizə, şəha, nə ki gəldisə qədəmdür (2, s. 33) və s.

Daha bir maraqlı cəhət də ondan ibarətdir ki, Qazi Bürhanəddinin dilində elə mübtəda budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümləyə də rast gəlirik ki, *ki* ədatı, -sa şəkilçisi və *ki* bağlayıcısı ardıcıl şəkildə işlənərək budaq cümləni baş cümləyə bağlamağa xidmət etmişdir. Məsələn:

Kim ki dilər isə ki, ola eşq ilə Mənsur

Miskin saçun ilə hələ bərdar gərəkdir. (2, s. 281)

Mübtəda budaq cümləsinin bu tipində baş cümlədə qarşılıq bildirən sözün işlənmediyi hallar şairin dilində daha tez-tez müşahidə olunur. Məsələn:

Kim dilər isə qavlaya şahin,

Gövdəsi ortalıxdə laşa gərək. (2, s. 80)

Nə ki üşşaq demiş, könülümün vəsfidür,

Qanda irmax var isə, son ucu ümməna gelür. (2, s. 479)

Könül topını saldum çövkanına zülfünün,

Kimün var isə eşqi uşda, gələ meydana. (2, s. 332)

Kim ki bizari ola bazaridür,

Kim ki bazar isdəyə ba-zar ola. (2, s. 58)

Kim ki ata kəndü varlığını şəmsün nurına,

Səd isə, nəhs isə bilə kəndünün yıldızını (2, s. 62)

Ağzunda nəm ki var isə xod müxtəsər durur (2, s. 549) və s.

Bəzən baş cümlədə qarşılıq bildirən söz isimin yiyelek halında olur və ikinci tərəfə birlikdə söz birləşməsi əmələ gətirir. Söz birləşməsi adlıq halda – mübtəda vəzifəsində olduqda mübtəda budaq cümlesi tələb edir (budaq cümlənin qəlibi bütövlükdə birləşmə deyil, yiyelek halda işarə əvəzliyi olur. Məsələn:

Gözi hinduvü xətadur kim ana ki türk dər isə

Ləbinün tadi şəkərdür, vəli rəngi al olamı. (2, s. 423)

Fərrux ruxunu kim ki sabahın görür isə

Mal ola ədusivü mübarək ola hali. (2, s. 485)

Hər nəsnə ki bəndə var sər cümləsi səndədür,

Bilsəm ki, nədür ol ki, ana olasən təşnə. (5, s. 552)

Varlığı mülli gərək ki, ola fani külli

Kim ki kəndü özini anun ilə bir qılur (2, s. 474) və s.

Araşdırmanın nəticəsi olaraq, H.Mirzezadənin aşağıdakı fikri ilə qismən razılaşmaq mümkündür: «Müasir Azerbaycan dilinin müqayisədən aydın olur ki, bağlayıcı sözlərdən *hər kəs*, *hər kəs ki*, *hər nə ki* edatlardan -sa, -sə ilə düzələn mübtəda budaq cümlələri nisbətən sonrakı dövrlərdə, xüsusən yeni dövrün ədəbi dilində normalaşmışdır» (6, s. 355).

«Budaq cümlə+baş cümlə» tipində də komponentlərin inversiyası müşahidə edilir. Məsələn:

Icümüzdə sanasın eşqə döndi,

Nə ki ləbdən bu dəndana irişdi. (2, s. 141)

Mücrim oldı cəfasını çəksün,

Kim ki məşuqi-bivəfayı sevə. (2, s. 86)

Könül Misrində çün sənsən, əzizim,

Rəvadur Yusifa çakər der isəm. (2, s. 28) və s.

Şairin dilindəki mübtəda budaq cümləsini baş cümləyə bağlamaqda -a² şəkilcisinin də rolü olmuşdur. Bu şəkilçi əslində şərt şəkilçisi olan -sa²-nın sinonimi vəzifəsində çıxış edir. Məsələn:

Yüzünü hər kim ki qila xak yarı yolına,

Yar yolunda bilə gərək hər işün hər yüzünü. (2, s. 62)

Hammanda nə şer ki deyilə tər düşər,

Zira axar suya, sanasın ki, şəker düşər (2, s. 41) və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, -a² formasının şərt mənasında işlənməsi müasir Azerbaycan dilində, habelə onun dialekt və şivələrində də özünü saxlamışdır (12, s. 87).

Tədqiqat göstərir ki, şairin dilində «budaq cümlə+baş cümlə» quruluşlu mübtəda budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələr «baş cümlə+budaq cümlə» quruluşlu cümlələrə nisbətən üstünlük təşkil edir. Nezərə alsaq ki, Qazi Bürhanəddin öz əməlincəlində ümumxalq folklorundan bol-bol bəhərənmişdir, onda deyə bilərik ki, F.Cəlilovun qeyd etdiyi kimi, bu cəhət onunla əlaqədardır ki, bağlayıcısız vənənt həm intonasiya baxımından, həm də struktur cəhətdən daha ləkənəli olduğu üçün həm folklorla, həm də danişiq dilində daha çox işlənir və onun vasitəsilə yüksək ekspresivlik ifadə oluna bilir (3, s. 24).

Xəbər budaq cümləsi baş cümlənin işaret əvəzliyi-qəlib sözü ifadə olunan xəbərini izah edib aydınlaşdırır (5, s. 338).

Baş və budaq cümlənin yerinə, bağlayıcı vasitələrə, aktuallaşdırma formasına görə xəbər budaq cümləsinin iki tipi vardır ki, bunlara da Qazi Bürhanəddinin dilində rast gəlmək mümkündür.

I tip. Baş cümle evvel, budaq cümle sonra işlenir, budaq cümle baş cümleye ya *ki/kim* bağlayıcısı, yaxud da yalnız intonasiya ilə bağlanır. Məsələn:

Arif oldur ki, bulımaz yar qatında özini. (2, s. 62)

Gözleri qəmzə oxi ile adəm öldürür,

Sırın budur ki, ləli qılur qan bixəttihi. (2, s. 73)

Ləbləründən dərdümə sordum dəva dedi hələ,

Bəllü budur kim dəva içün cəvab idər bu dəm. (2, s. 522)

Aşıq oldur bışürə canü dilin,

Ta şala dər kəmin irad oxiya (2, s. 427) və s.

M.Musayev yazar: «Xeber budaq cümləli tabeli mürekkeb cümlənin hər iki tipi aydınlaşdırma əlaqəli «qipoteksis» sistemdə, hər şeydən evvel, komponentləri əlaqələndirən əsas bağlayıcı vasitənin xarakterinə görə seçilir. Belə ki, bu tip polipredikativ vahidlərdə baş cümlənin əvəzliklərlə ifadə olunmuş xəberi bağlayıcı funksiyasında işlenir və komponentləri əlaqələndirən başlıca vasitə kimi özünü göstərir» (11, s. 113).

Şairin dilindəki xəber budaq cümləli tabeli mürekkeb cümlələrdə baş cümlədə qəlib söz-işare əvəzliyi müxtəlif şəkillərdə işlenmişdir:

1. Baş cümlənin xəberi *ol, bu* sözlerindən ibarətdir və bu sözler *ol, bu, oldur, budur, oldurur, budurur* şəkillərində işlenir. Məsələn:

Baxəberdən zəber dutaruz ümid,

Xəbər oldur ki, ola bixəbərə. (2, s. 81)

Nigara, hurimisin pərünün bu fərrü yox,

Əcəb budur ki, fəriştəyə bənzər adamzad. (2, s. 83)

Kişi budur qaşının key bizi oxa dikər,

Gər bulur isə səfa qurban içindür qoçaq. (2, s. 111)

Adəm oldur ki, andan əsrük ola,

Ayığ olanlara uyux deyəlüm. (2, s. 193)

Dərdüm oldur ki, totağuna irəm,

Irürəm dərdj bu dəvaya qani. (2, s. 460)

Gözi yüreği qanadur, bən ləbini qanadayım

Cünki şəriət oldurur ki, qana yenə qan gərək. (2, s. 313)

Kimdə ki, varlığı qarışa qəlb ola yəqin,

Saf oldurur ki, aşıqi mala kəlam ola. (2, s. 365)

Çü fürsetün dəmi ire dəmin dəmine qoma,

Ki dəhr işi budurur ki, yarənləri ayıra (2, s. 591) və s.

Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, şairin dilində xəber budaq cümləli tabeli mürekkeb cümlənin bu növünün elə variantına rast gelirik ki, burada *ol, sol* qəlib sözlerindən sonra xəber şəkilçisi işlənmir. Məsələn:

Günahim ol ki, ami sevmişəm bən,

Günaha həm günah olur kəfarə. (2, s. 32)

Bən eyd edərəm hər gecə gisuları ilə,

Dəgnək gözi bizdən dileğüm ol ki, bəid et. (2, s. 326)

Gözlerünən oxına bən, şaha, nişanə gelmişəm,

Müsəkülə düşdüğüm bu ki, zülfünə şanə gəlmışəm. (2, s. 101)

İşbu xəyale qalmışam ki, beli tək xəyal olam,

Sevda başumda zülfü tək bu ki, irəm visalınə. (2, s. 165)

Gözündürur bu dərdümə derman biaynihı,

Dərdüm bu ki, verəm gözüna can biaynihı. (2, s. 71)

Tuza axar gibi axar könüllər zülfinə anun,

Zəhi insafsız şol ki, bəni mən edə tuzumdan (2, s. 461) və s.

Bezən də qelib sözlə ki bağlayıcısı arasına başqa sözlər daxil olur ki, bu da poeziyanın tələblərində irəli gelir. Məsələn:

Təng idi ləbün söyləməyəli könülümi,

Qorxum budur öksüzə ki, bir qan edə ləlün. (2, s. 37)

Xətayimidürür gözün nigarına əcəb çindən,

Səvab oldur könülə ki, oxi çıxmaya içindən. (2, s. 50)

Hilal olmuş qaşı budur əcayib.

— Ki, yoxdur bədriniün hərgiz mühaqi (2, s. 121) və s.

2. Baş cümlənin xəberi şöylə sözündən ibarətdir və şöylədir şeklinde işlənir.

Məsələn:

Xəyalün bəndə şöylədür ki, qan alur olur işəm,

Üşənürəm qanaalıcı seçiməyə sizi bizdən. (2, s. 315)

3. Baş cümlənin xəberi ol işaret əvəzliyi ilə yarımmüstəqil *olmaq* fəlinin birleşməsindən ibarətdir və qrammatik semantika əvəzlikdə olduğu üçün xəber budaq cümləsi tələb olunur. Məsələn:

Çox kişi bu dünyada deye eşqə əsirəm,

Aşıq ol ola, gösdərə eşqinə nişana. (2, s. 402)

Bu gecə dilbərumün gisusı şəbgir qılur,

Diləgi ol olamı dilləri nəxeir qılur (2, s. 473) və s.

II tip. Budaq cümlə əvvəl, baş cümlə sonra gelir. Bu tip tabeli mürəkkəb cümlələrin komponentleri arasında sintetik və analitik-sintetik əlaqə üsulları özünü göstərir. Müasir Azərbaycan dilində «budaq cümlə+baş cümlə» quruluşlu xəber budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrə rəngarəng şəkillərdə rastlandığı halda, Qazi Bürhanəddinin dilində xəber budaq cümləsinin bu tipinə nadir hallarda təsadüf edilir. Məsələn:

Yox durur bəllü məqami könülün,

Qanda ki isdərlər isə andadur. (2, s. 161)

Nigara, necə ki irağ isən bini ana dur,

— Ki, sən nərədə olursan yönümüz ol yanadur. (2, s. 125)

Xəber budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlənin bu tipinə baş və budaq cümlənin inversiyaya uğramış halında rast gelirik. Məsələn:

Nazik oldur ki, nə ki zülfü qulağına deyə

Mubəmü cümləsini könlümə təqrir qılur. (2, s. 474)

Sol dəm ki xəyalün gələ həccüm bənüm oldur

Irərsem ayağın tozına ol bana merac. (2, s. 502).

Baş cümlənin xəberinin frazeoloji vahidlərlə ifadə olunduğu hallar da müşahidə olunur. Məsələn:

Kimün ki yasını qurdur sadəti-əbədi,

Oxun kime atar isə, anun dutun yasin. (2, s. 33)

Hicrinə doyımazam, vəslinə iriməzəm,

Sol sənəmün ki yüzü bədri hilal eylədi. (2, s. 31).

«Dastani-Əhməd Hərəmi» üzərində araştırma aparan İ.Əhmədov xəber budaq cümləsinin II tipinin abidelerdə az işləndiyi barədə yazır: «Sıralanma etibarilə xəber cümlənin axırında gəldiyi üçün xəber budaq cümləsi üçün ön mövqe səciyyəvi deyil və o, sonralar, həm də o biri quruluşlara oxşadılaraq yaradıla bilərdi və yəqin ki, abidelerdə, eləcə də müasir dilin özündə onun prepozitiv variantının çox az işlənməsi də bununla bağlıdır» (4, s. 58).

Beləliklə, tədqiqat nəticəsində məlum olur ki, Qazi Bürhanəddinin dilində mübtəda budaq cümləsinin ikinci, xəber budaq cümləsinin isə birinci tipi daha çox işlənmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Maarif, 1985.
2. Qazi Bürhanəddin. Divan. (Tərt edən: Ə. Səfərli). Bakı: Azərnəşr, 1988.
3. Cəlilov F.A. Mürekkeb cümle sintaksisi. Bakı: Maarif, 1978.
4. Əhmədov İ.A. Tabeli mürekkeb cümle inkişafının başlıca amili // Azərbaycan dilində tabeli mürekkeb cümle məsələləri (elmi əsərlərin tematik məcmuəsi). Bakı: ADU-nun nəşri, 1983.
5. Kazimov Q.S. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: «Aspoliqraf LTD» MMC, 2004.
6. Gadjieva N.3. Типология придаточных предложений в современном азербайджанском языке // Исследования по сравнительной грамматике тюрских языков. Ч. 3. Синтаксис. М.: Изд. АН. СССР, 1961.
7. Грунина Э.А. Некоторые вопросы сложно-подчиненного предложения в современном узбекском литературном языке // Исследования по сравнительной грамматике тюрских языков. Ч. III. Синтаксис. М., 1961.
8. Musayev M. Türk dillerinde tabeli mürekkeb cümle. Dokt. diss. Avtoreferatı. Bakı, 1994.
9. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Elm, 1981.
10. Нартыев Н. Стой сложного предложения в современном туркменском языке. Баку: АДД, 1984.
11. Oğuz Gruppu türk dillerinin müqayisəli qrammatikası. III hissə, sintaksis. Bakı: BSU nəşriyyatı, 2002.
12. Rəhimov M. Azərbaycan dilində fel şək illerinin formallaşması tarixi. Bakı: Azərb. SSR EA-nın nəşriyyatı, 1985.

И.Э. ГУЛИЕВ**СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ПОДЛЕЖАЩНЫМ И СКАЗУЕМНЫМ ПРИДАТОЧНЫМИ ПРЕДЛОЖЕНИЯМИ В ЯЗЫКЕ ГАЗИ БУРХАНЕДДИНА****РЕЗЮМЕ**

В «Диване» Гази Бурханеддина встречаются оба типа сложноподчиненных предложений с придаточными подлежащным и сказуемым, используемых в современном азербайджанском языке. Различие в способах соединения этих типов предложений состоит в следующем: в языке поэта превалирует 2-й тип подлежащего придаточного (придаточное предложение + главное предложение) и первый тип придаточного сказуемого (главное предложение + придаточное предложение).

I.E. GULIYEV**SUBJECTIVE AND PREDICATIVE SUBORDINATE CLAUSES
IN QAZI BURHANADDIN'S LANGUAGE****SUMMARY**

Both types of subjective and predicative subordinate clauses are used in Burhanaddin's "Divan" as well as in modern language. The differences are in types of conjunctions. Two types of subordinate clauses are used more frequently: the first type of subjective subordinate clauses (subordinate clause + main clause) and the second type of predicative subordinate clause (main clause + subordinate clause).

MÜNDƏRICAT

DİL CİLIK - ЛИНГВИСТИКА

D.O. Bəsirərova. Oğuz təbəqəsinə daxil olan tayfa adları ilə bağlı etnotoponimlərin lüğətlərdə leksikoqrafik təsviri	3
A.Y. Hacıyeva. Təsnifat kriterilərinin qeyri-dəqiqliyi – sapma faktlarının fərqlən- dilməsində fəsadlara yol açan amil kimi	9
I.E. Quliyev. Qazi Bürhanəddinin dilində mübtəda və xəbər budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələr	16
Z.Ə. Şahbazova. Tabeli mürəkkəb cümlənin bağlanmasında əvəzliyin rolü (qəlib, qarşılıq kimi işlənən əvəzliklər)	23
S.X. Vəliyeva. Müasir Azərbaycan dilində bəzi asemantik kök morfemlər haqqında	28
F.H. Zeynalov. Genetik və linqvistik kodların kristalloqrafiya ilə əlaqəsinə dair	33
Meherrem Tanrıveren. Anlaşmanın tarihi ve tercüme sanatı	38
A.A. Абаскулиева. О причинах заимствования в сфере спортивной терминоло- гии на рубеже XX-XXI веков	45
З.В. Асадов. Культурно-исторические условия формирования юридической термино- логии в памятниках письменности древнерусского языка XI-XV вв.	48
Л.О. Везирова. Синонимия как результат асимметрии языкового кода и синоними- ческий ряд как фрагмент структуры семантической системы языка	58
С.У. Вердиева. Основные грамматические особенности научно-технических тек- стов на английском языке	62
З.Ю. Гуламова. Прецедентное имя буржуй в парадигматике устойчивых сравне- ний русского языка	67
А.А. Мамедова. Машинный перевод	71
Р.С. Мамедов. Признак «ряд образования гласных» как фактор продуктивно- сти фонетических структур (на материале односложной лексики русского языка)	80
А.Ш. Шахидов. Теория слога в языкознании	86
Abdulghani Ahmed Ali. Glottal stop as one of the characteristic features of English speech	97

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ - ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Azər Turan. Hüseyin Cavidin «Səyavuş» faciəsi türk erasinin iki zamanı... yaxud türk erasından əvvəlki tarix	101
B. Babayev. Satirik detalin müxtəlifliyi	109
Z.H. Cəbrayılova. Türk-Islam mədəniyyətinin böyük abidəsi «Qutadqu bilik»	115
T.Ə. Əbdülləsənli. Dünya poeziyasındaki ədəbi janrların milli poeziyada işlənilməsi ..	120
S.H. Əsgərova. Həsənbəy Zərdabi və "Əkinçi"	125
G.A. Qarayeva. Peyzajın obrayalaradıcı funksiyası	129
Ş. Nagliyeva. "Hamletin monoloqu" Azərbaycan tərcümələrində	136
N.Ə. Səmədova. Səyahətnamələr memuar nümunələridir	141
C.Ə. Yusifli. Remarka - kamil hərəkətə sıçrayış cəhdii, yaxud müəllifin gizləndiyi yet ..	148
A.T. Alekberzadə. Postmodernizm как художественное явление	156
З.Р. Ибрагимова. Тимуроведение в романах современных русских писателей М. Деревьева и А. Сегеня	161
L.M. İmamaliyeva. К вопросу о развитии жанра рассказа в русской литературе 30-90-х годов XIX века	166

С.А. Керимова. Художественный перевод и история русско-азербайджанских литературных связей	170
Э.Н. Мухагулишвили. Методология В.Г.Белинского в статье «Литературные мечтания»	175
Ф.М. Рзаев. О некоторых особенностях перевода на азербайджанский язык повести Л.Н.Толстого «Казаки».....	180
С.А. Эфендиева. Функционирование восточных стихотворных форм в поэзии Валерия Брюсова (к вопросу о роли контактных связей)	186

**PSİKOLOGİYA. PEDAQOGİKA. METODİKA -
ПСИХОЛОГИЯ. ПЕДАГОГИКА. МЕТОДИКА**

B.H. Abbasova. Fəzada səmtləşdirmə məkan təsəvvürlərinin yaradılmasında başlıca vasitədir	192
Z.Y. Ağazadə. Sinifdən xaric iş prosesində ibtidai sinif şagirdlərinin vətənpərvərlik tərbiyəsi	198
V.E. Cəfərova. Azərbaycan maarifpərvərlərinin pedaqoji ırsində milli mənlik şüurunun formalasdırılması probleminin qoyuluşu	203
T.Ə. Cəlilova. İbtidai siniflərdə şagird özünənəzarətinin elmi-nəzəri mahiyyəti....	207
M.K. Həsənova. Heydər Əliyev və Azərbaycan milli hərbi vətənpərvərliyi	212
S.İ. İbrahimov. Qrup konfliktlərinin xüsusiyyətləri	216
S.Ə. İbrahimova. Ailədə tərbiyənin təşkili şərtləri	220
A.S. İsmayılova. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli vətənpərvərlik probleminin qoyuluşu	224
V.N. İsmayılova. Nəsirəddin Tusinin əxlaq tərbiyəsi haqqında fikirləri	228
Z. Kərimova. Yeniyetməlik yaş dövrünün “böhran” xüsusiyyətləri	233
N.C. Mahmudova. Şəxsiyyətin inkişafında şagird özünütərbiyəsinin rolu.....	238
T.M. Məmmədov. Antik psixologiya, ruh haqqında nəzəriyyələrdə şoxsiyyət problemləri	242
A.R. Məmmədova. Ətraf aləmlə tanışlıq və təbiətşunaslıq dərslərində şagirdlərin qənaətcilik tərbiyəsi.....	253
Y. Nuriyev, M. Əsgərov. İdman məşqinin spesifik istiqaməti və onun fiziki tərbiyə sisteminde yeri	257
G.İ. Pirverdiyeva. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində kamil şəxsiyyətin formalasdırılması ideyası	261
A. Sadıqova, F. İsmayılova. Əsas dülgərlik əməliyyatlarının yerinə yetirilməsində təhlükəsizlik texnikası tələbləri (oduncağın əl alətləri ilə emalı)	265
K.B. Salamova. İnternetin və ya virtual ünsiyyətin tələbə oğlan və qızların həyatında rolu	270
Z.I. Алиева. Формирование лексических навыков у студентов-иностранных при обучении русскому языку как иностранному	276
Г.А. Гасanova. Эмоциональные нарушения в младшем школьном возрасте и психокоррекционная работа с тревожными детьми	280
R.A. Babayeva. To the problem of managing the writing process	285
V.S. Yunusova. Changes occurred in teaching writing skills based on process writing..	289

**FƏLSƏFƏ. İCTİMAİ ELMLƏR –
ФИЛОСОФИЯ. ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ**

Z.B. Ağayeva. Tənhalıq müasir dövrün aktual problemlərindən biri kimi	295
Eyüp Zengin. Atmosferin həyat üçün əhəmiyyəti və Türkiyəyə fəlsəfi bir baxış.....	300
T.F. Əliyev. XVII əsr rus coğrafi məlumat kitabçaları Azərbaycan haqqında.....	307
N.N. Hacıyev. ABŞ və Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz siyasəti	310
X.E. İsmayılova. Nato-nun “yeni strateji konsepsiyası”	314
X.I. İsmayılov, N.I. İsmayılov. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafi dövlət programı»nın bibliografiya-informasiya təminatı ..	318
F.M. Mehdiyev. İnsan inkişafının əsas göstəriciləri	321
R.T. Mirzəyev. Məmməd Əmin Rəsulzadənin milli dirçəliş və milli müəyyənlilik felsəfəsinə dair baxışları	326

Nəşriyyat redaktoru: Əliş Ağamirzəyev
Texniki redaktor: Mətanət Qaraxanova
Kompyuter tərtibatı: Nigar Rəhimova
Korrektor: Aynur Abdullayeva

Çapa imzalanıb: 25.12.07. Format: 84x108 1/16.
Həcmi: 21 ç.v. Tiraj: 500. Sifariş № 128.
Qiyməti müqavilə ilə.

“Mütərcim” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi

Bakı şəh., Rəsul Rza küç., 125
tel./faks: (99412) 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

Hörmətli müəlliflər!

«Mütərcim» NPM Bakı Slavyan Universiteti ilə birlikdə hazırladığı «Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri» adlı ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsində çap olunmaq üçün elmi məqalələrin qəbulunu davam etdirir. Məcmuəyə dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, pedaqogika, psixologiya, fəlsəfə və ictimai elmlərin aktual problemlərinə dair məqalələr daxil edilir.

Məqalələr aşağıdakı şərtlərlə qəbul edilir:

- Məqalələrin həcmi 5 səhifədən az olmamalıdır.
- Məqalələr makinada səliqəli yazılmış formada (2 interval) və ya kompüterdə yiğilmiş formada disketdə (1,5 interval, şrift 14, səhifənin ölçüləri: sağ və soldan 2 sm, yuxarı və aşağıdan 3 sm.: Azərbaycan dilində mətnlər Times-Latin, rus dilində mətnlər Times New Roman şrifti ilə) təqdim edilməlidir. Zəruri hallarda səliqə ilə və aydın yazılmış əl yazısı da qəbul edilir.
- Məqalələrdə istinad və mənbələrin göstərilməsi vacibdir. İstinad və mənbələr bu qaydada göstərilir:

1. Ədəbiyyat siyahısı mətnin sonunda əlifba sırası ilə verilir.
2. İstinad olunan ədəbiyyat nəşr olunduğu dildə verilir.
3. Ədəbiyyatlar AAK-nin tələbləri əsasında göstərilir:

kitahlar üçün - Müəllif. Nəşrin adı. Nəşr olunduğu yer: nəşr olunduğu nəşriyyat, nəşr olunduğu il.

Məs.: Rəhimov A.N. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Mütərcim, 1997.

qəzet, jurnal, məcmuə və ya kitab məqalələri üçün - Müəllif. Məqalənin adı //

- Çap olunduğu nəşr, Nəşrin №-si, çap olunma tarixi, çap olunduğu səhifələr.

Məs.: Nağısoylu M.N. Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Riyazül-Qüds" əsəri orijinaldır, yoxsa tərcümə // «Mütərcim» jurnalı, №1-2, 18 mart 2003-cü il, s. 34-35.

4. İstinad olunmuş ədəbiyyatın nömrəsi və səhifəsi mətnin içində göstərilir (Məs.: 5, s. 112).

5. Məqalənin sonunda məqalənin yazılıdığı dildən başqa iki dildə (Azərbaycan dilində yazılmış məqalələrə ingilis və rus dillərində; məqalə rus dilində yazılıbsa, Azerbaycan və ingilis dillərində, məqalə digər xarici dildə yazılıbsa, Azərbaycan və rus dillərində) xülasə verilməlidir.

- Məqalələrə bu sahə üzrə elmi dərəcəsi olan mütəxəssisin rəy verilməsi və müvafiq elmi müəssisənin Elmi Şurasının protokolundan çıxarış təqdim olunması zəruridir.

**Ünvan: Bakı şəh., Rəsul Rza küç., 125
tel./ faks: 596 21 44; 497 06 25
e-mail: mutarjim@mail.ru**

Hörmətli müəlliflər!

«Mütərcim» NPM Bakı Slavyan Universiteti ilə birlikdə hazırladığı «Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri» adlı ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsində çap olunmaq üçün elmi məqalələrin qəbulunu davam etdirir. Məcmuəyə **dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, pedaqogika, psixologiya, fəlsəfə və ictimai elmlərin aktual problemlərinə** dair məqalələr daxil edilir.

Məqalələr aşağıdakı sərtlərlə qəbul edilir:

- Məqalələrin həcmi 5 səhifədən az olmamalıdır.
- Məqalələr makinada səliqeli yazılış formada (2 interval) və ya kompüterdə yiğilmiş formada disketdə (1,5 interval, şrift 14, səhifənin ölçüləri: sağ və soldan 2 sm, yuxarı və aşağıdan 3 sm.: Azərbaycan dilində mətnlər Times-Latin, rus dilində mətnlər Times New Roman şrifti ilə) təqdim edilməlidir. Zəruri hallarda səliqə ilə və aydın yazılış əl yazısı da qəbul edilir.
- Məqalələrdə istinad və menbələrin göstərilməsi vacibdir. İstinad və mənbələr bu qaydada göstərilir:

1. Ədəbiyyat siyahısı mətnin sonunda əlifba sırası ilə verilir.
2. İstinad olunan ədəbiyyat nəşr olunduğu dildə verilir.
3. Ədəbiyyatlar AAK-nin tələbləri əsasında göstərilir:

kitablar üçün - Müəllif. Nəşrin adı. Nəşr olunduğu yer; nəşr olunduğu nəşriyyat, nəşr olunduğu il.

Məs.: Rəhimov A.N. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Mütərcim, 1997.

qəzet, jurnal, məcmuə və ya kitab məqalələri üçün - Müəllif. Məqalənin adı // Cap olunduğu nəşr, Nəşrin №-si, çap olunma tarixi, çap olunduğu səhifələr.

Məs.: Nağısoylu M.N. Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Riyazül-Qüds" əsəri orijinaldır, yoxsa tərcümə // «Mütərcim» jurnalı, №1-2, 18 mart 2003-cü il, s. 34-35.

4. İstinad olunmuş ədəbiyyatın nömrəsi və səhifəsi mətnin içində göstərilir (Məs.: 5, s. 112).

5. Məqalənin sonunda məqalənin yazılışı dildən başqa iki dildə (Azərbaycan dilində yazılış məqalələrə ingilis və rus dillərində; məqalə rus dilində yazılıbsa, Azərbaycan və ingilis dillərində; məqalə digər xarici dildə yazılıbsa, Azərbaycan və rus dillərində) xülasə verilməlidir.

- Məqalələrə bu sahə üzrə elmi dərəcəsi olan mütəxəssisin rəy verilməsi və müvafiq elmi müəssisənin Elmi Şurasının protokolundan çıxarış təqdim olunması zəruridir.

Ünvan: Bakı şəh., Rəsul Rza küç., 125

tel./ faks: 596 21 44; 497 06 25

e-mail: mutarjim@mail.ru

Bakı, Rəsul Rza, 125
Tel.: (99412) 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru